

foglalást sem találunk. Mondattani észrevételekre pedig talán példa sem akad a műben. Holott alapvető sajátja az akkori szépprózának a mondatok megrövidülése, az élőbeszéd hatása. Megjelenik – gondoljunk Gárdonyira – a nominális stílus, a szabad függő beszéd egyre rendszeresebben bukkan fel.

A régebbi kritikai irodalom erősen megszűrve kerül elő a tanulmány jegyzeteiben. Kivétel Faludi István doktori értekezése – *Ambrus Zoltán elbeszélő művészete*. Szeged 1941. –, amelyre gyakorta történik hivatkozás. Gyakran s joggal, mert ez a méltatlanul elfeledett munka nemcsak a részletekbe hatol finom bonckéssel, hanem meghúzza a nagy körvonalakat, s magába olvasztja a stílustörténet és regényelmélet akkor legidősebb vívmányait. Az irodalomtörténész Faludi disszertációját ma se nélkülözheti, fontosságban legföljebb Gyergyai Albert Ambrusnak szentelt esszékoszorúja emelhető melléje. A *Hangulat és valóság* – részletértékei ellenére – jócskán alattuk marad. Egyszerű ennek magyarázata: szerzője nem a legalapvetőbb problémák megoldására törekszik, sok esetben nem is él az irodalomtörténet és prózaelemzés legkorszerűbb módszereivel.

Nagy Miklós

A 2 x 2 józansága. Emlékezések Radnóti Miklós-ról. Szerkesztette Sík Csaba és Vekerci László. Bp. 1975. Magvető K. 170 l. (Gyorsuló idő)

Az emlékezések mindig függőnyt lebbentenek szét. A mű mögé, az emberre engednek pillantani, ezért fogadja őket szívesen a nagyközönség, amely mindig érdeklődik a művészek magánélete iránt. De haszonnal forgathatják lapjait az irodalomtörténet művelői is. Segítségükkel, ha leszámítják az idő szépítő-alakító, vagy éppen torzító hatását, a műhöz juthatnak közelebb. Mert az igazi visszaemlékezés mindig a műért születik, a mű jobb megértéséért állítja tudatosan vagy öntudatlanul előtérbe az alkotót. Éppen ezért szinte észrevétlenül még azt az olvasót is közelebb viheti magához az alkotáshoz, aki első-sorban életrajzi furcsaságokat, kuriózumokat keresve böngészi sorait. Mindenképpen kitűnő ötlet volt tehát a népszerűsítő jellegű, s valóban népszerű *Gyorsuló idő* sorozat szerkesztői részéről, amikor úgy határoztak, hogy Radnóti-ról szóló kötetüket a kortársak emlékezéseiből állítják össze. Az elkészült könyvet azonban az olvasók többsége alighanem csalódottan, a

Radnóti-szakirodalomban kissé tájékozottabbak pedig egyenesen bosszankodva tették le. Az ötlet megvalósítása ugyanis korátsem sikerült tökéletesen.

A kötet először is nem tartja magát következetesen ahhoz, amit címében ígér. A 16 írás közül 4 – M. Pásztor Józsefé, Csaplár Ferencé, Bálint Györgyé és Kőszegi Ábelé – nem visszaemlékezés. Bálint György dokumentumértékű, Radnóti védelmében született vitacikkének s Kőszegi Ábel tanulmányrészletének közlését, mely a költő utolsó napjairól számot adva lezárja a válogatást, talán még indokoltnak éreznénk. De mit keres a kötetben, ráadásul annak első darabjaként M. Pásztor József nem túlságosan igényes fejtegetése a korabeli *Kortárs* című folyóirat és Radnóti kapcsolataról, s Csaplár Ferenc helyenként teljesen általánosságokba fulladó tanulmánya Radnóti és Buday György művészetének közös vonásairól? Továbbá miért csak Markovits Györgyi riportjában szólhat meg Szalai Imre, a költő közeli barátja, olyan közhelyszerű kommentárok kíséretében, mint „Felvillan a több mint harminc esztendő előtti mély élmények emléke, az igazi férfibarátság, mely közös eszményeken alapult”, amikor két, saját kezűleg írt igen érdekes, szépirodalmi igényű visszaemlékezését ismerjük? Közülük az egyik éppen a *Tiszatáj*nak abban a Radnóti-emlékszámban jelent meg, amelyben többek között Markovits Györgyi riportja, M. Pásztor és Csaplár tanulmánya is napvilágot látott. Markovits riportjában semmi olyat nem találunk, ami ne lenne benne a visszaemlékezésben, sőt! Szalai viszonylag hosszan ír a *Kortárs*ról is, véggépp érthetlenné téve M. Pásztor tanulmányának beválogatását. (Szalai másik emlékezése: „Ulaika és Jeromos”, *Élet és Irodalom*, 1958, 25. sz. 10. l.)

De a kötetből nemcsak Szalai emlékezése hiányzik. Hiányzik még mindenekelőtt Kardos Györgyé („Az utolsó börtön”, *Élet és Irodalom* 1958, 44. sz. 5. l.), mely valóban megrendítő erővel idézi fel a bori munkatábor hangulatát. S érthetetlen Kozocsa Sándor „Emlékeimben...” című írásának mellőzése, mely ugyancsak a *Tiszatáj* már idézett számában jelent meg. Ebben a szerző többek között Radnóti műfordításainak egykori kiadási körülményeiről, s a munkaszolgálat alól való felmentése érdekében indított 1943-as, (sikertelen) akcióról tudósít bennünket. Kihagyását nem indokolhatja, hogy egy zárójeles megjegyzés erejéig saját, nem Radnóti-val kapcsolatol sérelmeit is előhozza. Ezenkívül kellő szelektálással mindenképpen helyet kaphatott

volna a kötetben egy-kettő a következő emlékezések közül is (melyek számát talán még szaporítani is lehetne): Hont Ferenc: A költő és a színház, Magyar Nemzet 1959, 104. sz. 4. l.; Trencsényi András: Gyermekkori emlék Radnóti-ról, Kortárs 1961 7. sz. 128–129. l.; Csillag István: Emlékezés Radnóti Miklósról, Tiszatáj 1962, 7. sz. 6. l.; és Vajda Sándor: Meg nem történt találkozás, Élet és Irodalom 1963, 12. sz. 3. l. Ezek ugyan nem olyan fontosak és érdekesek, mint az előbbieket, de a kötet összképét talán színesebbé tehetnék volna.

Legyünk igazságosak. A kötetnek vannak értékei: azok a valódi emlékezések, amelyek helyet kaptak benne. Közülük is kiemelkedik Baróti Dezsőé, mely azt kutatja, hogy milyen hatást tett Párizs Radnóti életművére. Személyes élményeit, a Radnóti-val közösen Párizsban töltött napok emlékét felidézve verseket elemez, s tévhiteket oszlat el – anélkül, hogy írása elveszítene az emlékezés fő vonzóerejét, a személyeséget és a líraiságot. De nagyon érdekes Berczeli A. Károly és Buday György vallomása is Radnóti zsegedi egyetemista éveiről. Így végső soron marad remény, hogy a könyv olvasói elsiklanak a hiányok felett, s az igazi emlékezések által közelebb kerülnek Radnótihoz, az emberhez és a költőhöz egyaránt.

Szajbély Mihály

Niederhauser Emil: Nemzetek születése Kelet-Európában. Bp. 1976. Kossuth K. 244 l.

Képzelnék el egy elsőéves bölcsészhallgatót, aki – tekintsünk el attól, hogy milyen konkrét célból – Kelet-Európa történetéből, kultúrájából szeretne általános műveltséget szerezni. Ha a történeti és irodalomtörténeti bibliográfiákban, a kurrens szakfolyóiratokban gazdag anyagot talál is, hamar rá kell döbbernie, hogy magyar nyelven alapvető kézikönyvek hiányoznak. Nincs mindegyik nyelvből például kétnyelvű nagyszótár, régióknak számos népének nem olvasható magyarul a története, a nemzeti irodalmakról készült összefoglalók sem elégeit ki minden esetben a mai igényeket. A bibliográfiák öröndetesen szaporodó tételei, egy-egy nagyszabású vállalkozás nem feledtetheti, hogy milyen kevés a tájékozódási pontokat kijelölő, alapfogalmakat megmagyarázó „Einführung”. Föltétlenül szükség lenne ilyen összefoglaló áttekintésekre,

ha úgy tetszik, „emelt szintű” tudomány-népszerűsítésre. Makacsul továbbélő előítéletek, némelykor a publicisztikában is fölbukkanó téves nézetek ellen, s nem utolsósorban a régió irodalmával és történelmével foglalkozó kutatói bázis szélesítése érdekében.

Ezért üdvözölhetjük örömmel *Niederhauser Emil* vállalkozását, hogy a XIX–XX. századi balkáni viszonyok bemutatása (*Forrongó félsziget*, 1972.) után az egész kelet-európai térségben lezajló nemzetnévelési folyamatokról is áttekintést készített az igényes érdeklődők számára. Az újkori fejlődésnek arról a döntő szakaszáról, amikor ebben a térségben is kialakultak a modern nemzetek, minőségileg más körülmények között, mint kontinensünk nyugati felén. Hiába számít tudományos közhelynek a kelet-európai nemzetnévelési „mássága”, az itt élő népek közvéleményében mindmáig nem tudatosult kellő mértékben, s továbbra sem ritka az „Európa és mi” szembeállítás, amelyben a „mi” a történelem viharaiiban többnyire tártalanul küzdő népet, egy nemzetet jelent. Mintha régióknak nemzeti ideológiáiban a „magaráhagyatottság”, a nemzeti katasztrófizmus és Európa utolérésének vágya nem olyan közös mozzanatok volnának, amelyek majdnem mindenütt föllelhetők.

Közel egy évszázadot kell végigpásztázni a szerzőnek, hiszen Kelet-Európa legfejlettebb nemzeti mozgalmai a XVIII. század végén, a felvilágosodás korában „indulnak”, a legkésőbb „ébredőknél”, a balti népeknél pedig csak a XIX. század második felében értek meg a körülmények a nemzeti célok megfogalmazására, vált lehetővé a modern nemzet kialakulása. A jelentős – és szükségszerű – fáziskésések nem teszik lehetővé a kronologikus tárgyalásmódot, Niederhauser a XIX. század eleji társadalmi, politikai, gazdasági helyzetet bemutató vázlat (*Utazás Kelet-Európa térképén*) után veszi sorra azt a feltétel- és célrendszert, amelyek meghatározó koordinátái között zajlott a nemzetnévelési folyamat. A *Születő nemzetek* cím alá sorolt következő fejezet külön-külön mutatja be az egyes népek által megtett utat, végül az epilógusban összegezi a történeti fejlődés e fontos szakaszának tanulságait, közös jellemzőit. Mivel a nemzetnévelési egyes esetei nem kis mértékben a korábbi történeti folyamat sajátosságai miatt különböznek, gyakran kellett korábbi eseményekre is visszapillantania – szaporítván az amúgy is rendkívüli mennyiségű tényanyagot (gondoljunk csak a jelentős történelmi személyiségek számára a